

УДК 15. 019. 9 + 153. 1

Взаємозв'язок установки та психологічної готовності до безпечної поведінки

Беседіна Н.О.

Розглядається поняття і структура установки, динамічна структура стану психологічної готовності до діяльності. Проводиться порівняльний аналіз цих структур. Виводиться взаємозв'язок психологічної готовності до безпечної поведінки та установки.

Ключові слова: психологічна готовність до безпечної поведінки, динамічна структура готовності до діяльності, установка.

The notion and structure of attitude, dynamic structure of mental set state to activities is being observed. Comparative analysis of these structures is being made. The relation of mental set to safe activities and attitude is being introduced.

Key words: mental set to safe activities, dynamic structure of readiness to activities, attitude.

Рассматривается понятие и структура установки, динамическая структура состояния психологической готовности к деятельности. Проводится сравнительный анализ этих структур. Выводится взаимосвязь психологической готовности к безопасному поведению и установки.

Ключевые слова: психологическая готовность к безопасному поведению, динамическая структура готовности к деятельности, установка.

Темп і динаміка сучасного життя часто не залишають людині часу на те, щоб приділяти увагу таким важливим речам, як безпека та охорона життєдіяльності. Люди все частіше йдуть на ризик, нехтуючи елементарними правилами безпеки. Про це свідчать статистичні дані про побутовий та виробничий травматизм, які відзначають постійне зростання цих показників. Багато людей травмуються через власну провину. І це зумовлено, між іншим, і на психологічному рівні.

Актуальність нашого дослідження полягає в необхідності обґрунтування такого явища, як психологічна готовність людини до безпечної поведінки, та пошуку способів цілеспрямованого виховання цієї готовності. Це підтверджується кількістю запобіжних заходів, спрямованих на забезпечення безпеки життєдіяльності людини, що проводяться у країні. Так, наприклад, силами ДАІ України з 12 лютого поточного року розпочато глобальний проект «Безпека для усіх», що проходить у 10 найбільших містах країни та спрямований на навчання дітей правильної поведінки на дорогах з метою зниження травматизму.

Об'єктом нашого аналізу виступає психологічна готовність до певної поведінки як стійке особистісне утворення.

Предмет – взаємозв'язок установки та психологічної готовності до безпечної поведінки.

Метою нашого дослідження є розгляд теоретичного вивчення установки та психологічної готовності до діяльності, а також порівняльний аналіз структур цих утворень особистості.

У сучасній психологічній науці зібрано досить великий теоретичний і практичний матеріал щодо проблеми готовності людини в різних видах діяльності. Визначено безліч сформованих понять готовності, виведено зміст, структуру, основні параметри готовності й умови, що впливають на динаміку, тривалість і стійкість її проявів. Готовністю займалися й розробляли ідеї, пов'язані з нею, такі вчені як: М.І. Дьяченко, Ф.І. Іващенко, Л.О. Кандилович, Я.Л. Коломенський, О.Т. Короткевич, І.Б. Котова, О.І. Кочетов, В.С. Мерлін, В.М. Мясичев, М.Д. Левітов, Л.С. Нерсисян, А.Ц. Пуні, В.Н. Пушкін, К.К. Платонов, Д.М. Узнадзе, П.Р. Чамата тощо.

Готовність у буквальному розумінні має два значення. Перше – це згода зробити щонебудь, у другому ж, як стан, при якому все зроблено, усе готово для чого-небудь.[1]

Огляд літератури свідчить про те, що цілісного визначення поняття готовності немає, тому що є в наявності кілька напрямків його розкриття.

«Термін (готовність) описує той факт, що організми краще пристосовані до асоціювання певних сполучень стимулів і реакцій».[8] Аналізуючи термін можна роз'яснити те, що сполучення стимулів і реакцій можуть передвіщати небезпеку. У зарубіжній літературі закон готовності існує в комплексі законів навчання Е. Л. Торндайка. Е. Л. Торндайк спробував сформулювати свою ідею у квазіневрологічних термінах, висунувши гіпотезу про те, що нервова система повинна налаштуватися або бути готовою до оперативного керування певними зв'язками. Закон готовності, або установки – попередня готовність до акту (у найпростішому випадку, стимул-реакція), підвищує задоволення від його виконання.

У вітчизняній психології термін використовується переважно для позначення усвідомлених готовностей особистості до оцінок ситуації й поведінки, обумовлених її попереднім досвідом.

«Диспозиція (предиспозиція) – готовність, схильність суб'єкта до поведінкового акту, дії, вчинку або їхньої послідовності. [12]

Диспозиційна концепція, що її запропоновано В.О. Ядовим, полягає в характеристиці соціальної поведінки особистості, залежно від станів її готовності до певного способу дій. Концепція поєднує готовність особистості з поведінкою у даній соціальній ситуації й умовами попередньої діяльності, у яких формується стабільна схильність до здійснення обумовлених

потреб суб'єкта у відповідних умовах.

Диспозиція особистості – це ієрархічно організована система, верхівка якої утворює загальну спрямованість інтересів і систем ціннісних орієнтацій як продукт впливу загальних соціальних умов. У середині ієрархії – система суспільних соціальних установок на різноманітні соціальні об'єкти й ситуації. А нижній шар – ситуативні соціальні установки як готовність до оцінки й дії у конкретних («мікросоціальних») умовах діяльності. Провідною ланкою диспозиції стає той рівень, що особливо повно відповідає даним умовам і меті діяльності в даному моменті. [11]

Єдиного підходу щодо готовності до діяльності немає, але у вітчизняній психології вона розглядається в різних підходах, і найпоширенішими є особистісний і функціональний підхід.

Особистісний підхід до готовності аналізується як прояв індивідуальних якостей особистості і їхньої цілісності, які обумовлені ефективним характером діяльності з високою результативністю. Прихильниками особистісного підходу є М.І.Дьяченко, Л.О.Кандибович, Б.Г. Ананьєв, В.А. Крутецький, В.Д. Шадриков, А.О. Деркач і ін.

Зміст функціонального підходу виражається в припущенні, що готовність розглядається як певний психічний стан індивіда.

У даному підході готовність розглядається в часовому стані, точніше як короткочасне або довгострокове. Готовність пояснюється як уміння себе мобілізувати психічно й фізично. Прихильниками даного підходу були Ф.П. Генев, Є.П.Льїн, М.Д. Левітов, Л.С.Нерсесян, В.Н.Пушкін, Д.Б.Узнадзе, А.Ц.Пуні та інші.

Отже, проблемі психологічної готовності до певної діяльності присвячено багато досліджень, але ми зосередили свою увагу на такому явищі, як психологічна готовність до безпечної поведінки (ПГБП). Цю проблему розвивав у своїх дослідженнях В.І. Безродний. Він вважав ПГБП «системоутворюючим фактором, що детермінує ймовірність травмування» [5]

Велике значення для розуміння проблеми ПГБП має розгляд такого психологічного явища як установка. Установка – дуже гнучке поняття і його може бути використано як для характеристики простої диспозиції ізольованої людини, так і якоїсь стереотипної форми поведінки – певної культури.

Поняття установки вперше було використано в науці у 1862 році Гербертом Спенсером. Перша наукова теорія установки була сформована у 1888 році Ланге у вигляді теорії моторної установки. В той же час, у 1889 році, Мюстербергом було сформульовано теорію дії уваги, в основу якої він поклав установку. Водночас виникла теорія моторної активності Фере, в основу якої покладено селективний свідомий стан, тобто установку [9].

Поняття установки використовувалося для визначення готовності до різних форм спрямованого реагування: моторна установка, готовність до зорового фіксування сигналу, установка свідомості в процесі суджень та оцінок; установкою називали стан після прийняття завдання тощо. При цьому деякі психологи Вюрцбурзької школи сформулювали низку важливих положень, які розкривають вплив свідомих і несвідомих цілей, установок, на впорядкованість та спрямованість поведінки [4]. У їхніх експериментальних дослідженнях було показано, що установка, яку ми можемо створити в експериментальних умовах, визначає не тільки час реакції, але і виконання будь-яких завдань, поданих експериментатором піддослідному.

До установки зверталися у своїх дослідженнях багато вчених. Різного забарвлення набувало поняття установки у різних галузях психології. Найбільш розробленою в психології є теорія установки Д.М.Узнадзе і його учнів.

Установка є, як вважав Узнадзе Д.М., основним регуляторним механізмом поведінки людини, визначаючи її спрямованість та вибіркову активність. Саме тому установка виступає головним психологічним утворенням, що виникає при взаємодії потреб людини та ситуацій, в яких вони актуалізуються.

Особливостями установки за Д.М. Узнадзе є те, що вона, по-перше, випереджає появу певних фактів свідомості. Цей стан, не будучи свідомим, все ж таки являє собою своєрідну тенденцію до певних складових свідомості. Отже, установка є не частковим змістом свідомості, не ізольованим психічним змістом, а цілісним станом суб'єкта. По-друге, установка є моментом динамічної визначеності змісту психічної діяльності суб'єкта. І нарешті, це цілісна спрямованість свідомості суб'єкта у певну сторону на певну активність [14].

Узнадзе вважав установку явищем позасвідомим (несвідомим). Психологи Вюрцбурзької школи (Мессер, Кюльпе, Ватт) трактували її як стан, що знаходиться «на межі свідомого і позасвідомого, в якому багато неусвідомленого» [10]. До того, як людина скоїть ту чи іншу складну дію або вчинок, вона свідомо будує план (структуру, модель) цієї дії або вчинку, а потім цей план дії йде зі свідомості та повністю переміщується в цілісно-особистісний стан (установку) суб'єкта. Після цього здійснення поведінки відбувається на основі цілісно-особистісного стану людини – установки, яка вже не представлена у свідомості [6].

Для того, щоб виразніше уявити утворення та функціонування установки, розглянемо структуру цього утворення.

У радянській психології В.А. Ядов запропонував схему ієрархії рівнів установки. Вона складається з таких позицій:

- 1) елементарна фіксована установка (в розумінні Узнадзе);

2) установка, що формується на основі потреби в спілкуванні в малій групі в ситуаціях, створених групою, - соціальна фіксована установка – аттїтюд;

3) базова соціальна установка, при якій фіксується загальна направленість інтересів особистості, відносно конкретної сфери соціальної активності [2].

Наступну структуру запропонував О.Г. Асмолов. Він виділяв три рівні установок: рівень смислової установки, рівень цільової установки та рівень операціональної установки.

О.Г. Асмолов відзначає, що провідним рівнем установочної регуляції поведінки є рівень смислових установок. Смилова установка актуалізується мотивом діяльності і являє собою форму вираження особистісного смислу у вигляді готовності до виконання певним чином спрямованої діяльності. Зміна смислової установки завжди опосередкована зміною діяльності і мотиву діяльності, тому що особистісний сенс і смислова установка є невід'ємними від системи ставлень людини до світу. Тільки за умови перебудови мотивів діяльності відбувається перебудова загальних смислових установок.

Критерієм для виділення наступного рівня установочної регуляції діяльності є наявність цілі дії. Під цільовою установкою розуміється готовність суб'єкта виконувати насамперед те, що відповідає цілі його дій, яка виникає після прийняття певного завдання. Цільова установка виконує функцію стабілізації дії. Вона феноменологічно проявляє себе у тих випадках, коли на шляху протікання дії виникають ті чи інші перепони.

Операціональна установка розуміється як готовність до виконання певного способу дії, що спирається на попередній досвід поведінки у подібних ситуаціях, яка виникає в ситуації вирішення завдання на основі урахування умов наявної ситуації та передбачення цих умов. У повсякденному житті операціональні установки діють у звичних стандартних ситуаціях, цілком визначаючи роботу «звичного» за виразом Д.М.Узнадзе, плану поведінки [3].

Поняття установки у психології тісно пов'язано з поняттям психологічної готовності людини до діяльності. Проблемою психологічної готовності до різних видів діяльності вітчизняні психологи почали займатися порівняно нещодавно (з кінця 50-х – початку 60-х років ХХ ст.). Різні автори по-різному називали психологічну готовність. Незважаючи на відмінності у конкретному тлумаченні поняття готовності, більшість авторів дотримуються думки, що це особливий психічний стан. Багато підходів є і щодо структури цього стану, але ми розглянемо один з них.

М.І. Кандилович та Л.О.Дьяченко на основі своїх досліджень представили динамічну структуру стану психологічної готовності до складних видів діяльності. Вони наполягають, що цей стан є виразом сукупності інтелектуальних, емоційних і вольових сторін психіки людини у їх співвідношенні з зовнішніми умовами та майбутніми завданнями [7]. М.І.Кандилович та Л.О.Дьяченко виділяли такі взаємопов'язані елементи стану психологічної готовності до складних видів діяльності.

1. Усвідомлення своїх потреб, вимог суспільства, колективу або поставленого завдання іншими людьми.

2. Усвідомлення цілей, рішення яких приведе до задоволення потреб або виконання поставленого завдання.

3. Усвідомлення і оцінка умов, у яких протікатимуть майбутні дії, актуалізація досвіду, пов'язаного у минулому з рішенням завдань та виконанням вимог подібного плану.

4. Визначення на основі досвіду й оцінки майбутніх умов діяльності найбільш вірогідних та допоміжних засобів рішення завдань або виконання вимог.

5. Прогнозування прояву своїх інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, оцінка співвідношення своїх можливостей, рівня домагань та необхідності досягнення певного результату.

6. Мобілізація сил відповідно до умов і завдань, самонавіювання у досягненні цілі.

Але всі елементи цієї структури усвідомлюються людиною в процесі підготовки до діяльності. Психологічна готовність до безпечної поведінки – це стійке особистісне утворення. Воно може бути розглянуто згідно з цією структурою, але замість чіткого усвідомлення елементи складатимуться з відчуттів, неусвідомлених емоційних та когнітивних оцінок небезпечних ситуацій.

Процес формування стану психологічної готовності до діяльності являє собою послідовність взаємозалежних процедур і дій:

- усвідомлення своїх потреб, вимог суспільства, колективу або завдання, що поставлено іншими людьми;

- усвідомлення цілей виконання завдань, рішення яких приведе до задоволення потреб або виконання поставленого завдання;

- осмислювання й оцінка умов, у яких будуть протікати майбутні події, актуалізація досвіду, пов'язаного з рішенням завдань і виконанням вимог подібного роду;

- визначення на основі досвіду й оцінки майбутніх умов діяльності найбільш раціональних і можливих (допоміжних) засобів рішення завдань або виконання вимог;

- прогнозування прояву своїх інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, оцінка співвідношення своїх можливостей, рівня домагань і необхідності досягнення певного результату;

- мобілізація сил відповідно до умов і завдання, самонавіювання віри в успішне досягнення мети.

Проаналізувавши структури установки та психологічної готовності до діяльності, можна вивести певну закономірність ієрархічності цих утворень. Спочатку людиною відчувається або усвідомлюється певна потреба. Коли ця потреба набуває особистісного сенсу для людини, з'являється ціль дії, здатної задовольнити цю потребу. Відчуваючи або усвідомлюючи ціль дії, людина починає шукати конкретні, найбільш продуктивні способи дій, спрямованих на задоволення потреби. Починається загальна мобілізація зусиль, будується певна модель поведінки.

Таким чином, можна зробити висновки, що ПГБП – це стійке психологічне утворення, яке зумовлює схильність людини діяти певним чином з метою самозбереження та застереження отримання травм. ПГБП тісно пов'язана з установкою. Ці обидва психологічні утворення мають складну ієрархічну структуру, елементи якої тісно переплітаються між собою.

Також слід зазначити, що вивчення ПГБП та розробка засобів цілеспрямованого виховання цієї готовності дозволить зменшити показники побутового та виробничого травматизму.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. — М., 1980.-336 с.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. — М.: Изд-во МГУ, 1980. — 416 с.
3. Асмолов А.Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии. — М.: Смысл, 2002. — 480 с.
4. Асмолов А.Г. Ранние этапы развития понятия «установка» - В сб.: Психологические исследования, вып. 6. М., 1974, с. 3 – 12.
5. Безродний В.І. Психологічна готовність до безпечної поведінки // Психологія. Збірник наукових праць. НПУ імені М.П.Драгоманова. Випуск 14. — Київ, 2001. — С. 396 – 403.
6. Григолава В.В. Контрастная иллюзия, установка и бессознательное. — Тбилиси: Мецниереба, 1987. — 209 с.
7. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психологические проблемы готовности к деятельности. — Минск: Изд-во БГУ, 1976. — 176 с.
8. Кордуэлл М. Психологический справочник. Пер. с англ. К. С. Ткаченко. М. ФАИР - ПРЕСС. — 2002/
9. Надирашвили Ш.А. Понятие установки в общей и социальной психологии. — Тбилиси: Мецниереба, 1974. — 171 с.
10. Надирашвили Ш.А. Установка и деятельность. — Тбилиси: Мецниереба, 1987. — 361 с.
11. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности /Под. ред. В.А. Ядова. Л.: Наука – 1979/
12. Словарь практического психолога/Сост. С.Ю. Головин. Минск, Харвест – 1998.
13. Шаповаленко И.В. Психология развития и возрастная психология. Гардарики – 2007.
14. Узнадзе Д.Н. Психология установки. — СПб.: Питер, 2001. — 416 с.